

**ВІТТЕНБЕРЗЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЗА ЧАСІВ
КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ: ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ
(НА ПРИКЛАДІ ТЕОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ)**

У статті розглянуто основні напрями діяльності Віттенберзького університету протягом конфесійної епохи. Схарактеризовано зміни в організації і навчальних програмах, роль викладачів та студентів університету у конфесійно-політичній боротьбі. Визначено способи взаємодії університету зі світською та церковною владою курфюршества Саксонського. Зроблено висновок, що за часів конфесіоналізації Віттенберзький університет став зразком для створення євангелічних університетів Німеччини. Викладачі теологічного факультету відіграли важливу роль у поширенні лютеранства.

Ключові слова: Віттенберзький університет, конфесіоналізація, Реформація, лютеранство, курфюршество Саксонське, теологічний факультет, лекція, професор, церква, влада.

Sergiy Karikov

**THE UNIVERSITY OF WITTENBERG DURING THE AGE OF
THE CONFESSIONALIZATION: MAIN DIRECTIONS OF ACTIVITY
(AT THE EXAMPLE OF THE THEOLOGICAL FACULTY)**

The article describes the main directions of activity activities of the University of Wittenberg during the confessional age. The changes in the organization and training programs, the role of teachers and students in religious and political struggle are characterized. The ways of interaction of the University with secular and ecclesiastical authorities of the Electorate of Saxony are defined. It is concluded that at the time of the Lutheran confessionalization at Wittenberg University, as well as another high schools that had emerged at the time of the Reformation (for example, Marburg University, Konigsberg University, Jena University) played an important role in preparing church leaders. These leaders supported the ideas of Martin Luther and actively participated in the development of principles of Evangelism and their implementation in the life of German society. It has contributed to designing religious identity is primarily concerned with reform of the church and the educational system. The reform has been conducted by the active intellectual elite of Wittenberg. That process had a universal character during Early Modern Age, but it manifested itself first in evangelical territories of Germany. Theological faculty of Wittenberg

---

* **Сергій Каріков** — кандидат історичних наук, доцент Національного університету цивільного захисту України, karikov@nuczu.edu.ua

University was organizing center of confessionalization in evangelical territories of Germany for a long time. It was also the center of acute ideological struggle between different factions of Lutheran theologians. That “crisis of growth” of Lutheranism has been overcome as a result of the changing of the Evangelical groups in the last quarter of the XVIth century. In that period Wittenberg University was one of the key centers of evangelism in German society. Wittenberg University has become a model for the creation of evangelical universities in Germany during the age of confessionalization. The professors of the theological faculty were leaders in the spread of Lutheranism.

Keywords: *Wittenberg University, confessionalization, Reformation, Lutheranism, Electorate of Saxony, theological faculty, lecture, professor, church, authority.*

У подіях Реформації і конфесіоналізації в німецькому суспільстві раннього Нового часу особливе місце належить діяльності Віттенберзького університету. Починаючи з виступу Мартіна Лютера з «95 тезами», згаданий навчальний заклад посів ключове місце у поширенні реформаційних ідей у Саксонії, а згодом — і за її межами, фактично перетворившись з однієї з вищих шкіл Німеччини на важливий організаційний центр євангелізму. У конфесійну епоху, зміст якої був тісно пов'язаний з впровадженням реформаційних перетворень у повсякденне життя німецького суспільства, Віттенберзький університет тривалий час продовжував зберігати значення форпосту лютеранства. Водночас поступово відбувалися певні зміни як у внутрішньому устрої цього навчального закладу, так і у його впливі на суспільство. З'ясування чинників, основних напрямів і наслідків розвитку Віттенберзького університету як важливого складника лютеранської конфесіоналізації визначає актуальність нашої роботи.

Варто зазначити, що в історіографії Реформації серед головних дослідницьких сюжетів події, пов'язані з розвитком Віттенберзького університету, традиційно посідали помітне місце. Звернення до діяльності Мартіна Лютера закономірно призводило істориків до вивчення його викладацької діяльності в університеті, взаємин з колегами і студентами, багато з яких згодом стали відомими діячами реформаційного руху в Німеччині. Поряд із цим дослідників цікавили й інші напрями діяльності Віттенберзького університету — взаємодія гуманістичних і реформаційних віянь, оновлення програм навчання, ідейний вплив на різні території Німеччини. Серед класичних досліджень історії Віттенберзького університету насамперед варто вказати на ґрунтовні праці В. Фріденсбурга¹, Ю. Йордана², К. Аланда³. Поряд із ними заслуговують на увагу й праці сучасних німецьких дослідників, що поглиблюють вивчення

---

¹ *Friedensburg W.* Geschichte der Universität Wittenberg / W. Friedensburg. — Halle: Niemeyer, 1917. — IX, 645 S.

² *Jordan J.* Zur Wittenberger Universitätsgeschichte des 16. Jahrhunderts / J. Jordan // Archiv für Reformationsgeschichte. — 1925. — Bd. 22. — S. 102–116.

³ *Aland K.* Die Theologische Fakultät Wittenberg und ihre Stellung im Gesamtzusammenhang der Leucorea während des 16. Jahrhunderts / K. Aland // 450 Jahre Martin-Luther-Universität. — Halle: Selbstverlag d. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 1952. — Bd. 1. — S 155–237.

зазначеної вище проблематики, звертаючись до окремих її аспектів — Х. Шайбле⁴, Т. Тепфера⁵, Х. Вальтера⁶. Загальний стан вивчення історії Віттенберзького університету за доби Реформації і головні перспективи її подальшого дослідження визначено у статті Д. Бонерта і М. Аше⁷. У вітчизняній історіографії деякі сторони діяльності Віттенберзького університету представлено у розвідках П. Котлярова, присвячених діяльності Філіпа Меланхтона⁸. У межах даної статті маємо на меті розкрити головні особливості розвитку теологічного факультету Віттенберзького університету як складника лютеранської конфесіоналізації. Такий вибір предмета дослідження зумовлений тим, що саме теологи-реформатори своєю активною діяльністю — як викладацькою, так і проповідницькою й організаційною — здійснили вагомий внесок у конфесійне будівництво як на території курфюршества Саксонського, так і в інших євангелічних регіонах.

Визначаючи передумови активної участі віттенберзьких викладачів у процесі лютеранської конфесіоналізації, насамперед варто зазначити, що від самого створення Віттенберзький університет зазнав помітного впливу «північного гуманізму». Т. Тепфер розглядає зазначений вплив як вагомий чинник для заснування вищої школи у 1502 р. саксонським курфюрстом Фрідріхом Мудрим, який дбав як про внутрішні потреби розвитку своїх володінь, так і про репрезентацію власного образу правителя в гуманістичному дусі. Дослідник полемізує з традиційною точкою зору істориків на заснування Віттенберзького університету як на відповідь ернестинської лінії Веттінської династії

---

⁴ Scheible H. Die Reform von Schule und Universität in der Reformationszeit / H. Scheible // Lutherjahrbuch. — 1999. — Bd. 66. — S. 237–262.

⁵ Töpfer T. Landesherrschaft — fürstliche Autorität — korporative Universitätsverfassung. Die Anfänge der Universität Wittenberg 1502–1525 / T. Töpfer // Universitäten und Wissenschaften im mitteleuropäischen Raum in der Frühen Neuzeit. — Stuttgart: Steiner, 2004. — S. 27–54; Töpfer T. Die Universitäten Leipzig und Wittenberg im Reformationsjahrhundert. Aspekte einer vergleichenden Universitätsgeschichte im territorialen Kontext / T. Töpfer // Universitätsgeschichte als Landesgeschichte. Die Universität Leipzig in ihren territorialgeschichtlichen Bezügen. — Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2007. — S. 41–83; Töpfer T. Zwischen bildungskultureller Vorbildwirkung und politischer Legitimationsstiftung. Die Universität Wittenberg in der lutherischen Bildungslandschaft der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts / T. Töpfer // Konstruktion von Geschichte. Jubelrede — Predigt — protestantische Historiographie. — Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2012. — S. 29–52.

⁶ Walther H.G. Wittenberg — Die LEUCOREA im Rahmen der ernestinischen Universitätsgründungen / H.G. Walther // Reformation und Rationalität. — Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015. — S. 11–25.

⁷ Bohnert D. Perspektiven: Die *Leucorea* in der Zeit des späten Melanchthon — zu Forschungsstand und Überlieferungssituation / D. Bohnert, M. Asche // Die *Leucorea* zur Zeit des späten Melanchthon: Institutionen und Formen gelehrter Bildung um 1550. — Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2015. — S. 15–75.

⁸ Котляров П.Н. *Liberali eruditione* и аристотелевское наследие: проекты реформы Ф. Меланхтона в Виттенбергском университете / П.Н. Котляров // Ученые записки Казанского университета. — Серия: Гуманитарные науки. — 2015. — Т. 157. — № 3. — С. 172–181.

альбертинській лінії, представники якої опікувалися створеним значно раніше (у 1409 р.) Лейпцизьким університетом. Т. Тепфер вказує, що подібний мотив, імовірно, міг би надихнути Фрідріха на заснування вищої школи на території курфюршества Саксонського одразу після його вступу на престол, тоді як створення Левкорей (так, на гуманістичний лад перекладаючи назву «Віттенберг» грецькою мовою, почали іменувати новий навчальний заклад) відбулося помітно пізніше — у другій половині правління саксонського курфюрста⁹. На запрошення саксонського курфюрста до Віттенберга прибули, зокрема, лейпцизький професор медицини Мартін Полліх, видатний ритор Герман фон дем Буше, теолог Йоганн фон Штаупіц, який пізніше став духовним наставником молодого Лютера¹⁰. Таким чином, Віттенберзький університет від самого початку існування завдяки діяльності гуманістично налаштованих викладачів виявився менш пов'язаним із середньовічними традиціями, ніж давні центри вищої освіти в Німеччині — Кельнський та Інгольштадтський університети, у яких позиції вищого католицького духовенства були значно сильнішими.

Університетські професори належали до тих, хто від самого початку Реформації надав їй активну підтримку. Як зазначає П.Ф. Грендлер, наголошуючи на істинності судження відомого дослідника історії Німеччини раннього Нового часу Б. Меллера «Без гуманізму не було б Реформації», наведену думку варто доповнити іншою — «Без університетів не було б Реформації»¹¹. Насамперед, варто вести мову про викладачів Віттенберзького університету, зокрема — теологів. Від початку Реформації значення Віттенберзького університету дедалі зростало. Це позначилося і на чисельності його слухачів: якщо у 1508 р. (коли тут почав викладати Лютер) у Левкорей налічувалося 179 студентів, то у 1521 р. їх чисельність сягнула 1,5 тис. осіб. Альберт Бурер влітку 1521 р. у листі до видатного гуманіста Беата Ренана зазначав: «Студенти займають усе місто»¹². До Віттенберга приїздили прибічники Реформації з різних німецьких міст, а пропагандисти нового учення вирушали звідти до інших регіонів. На той час Віттенберг, за висловом Ч. Берда, був серцем протестантської Німеччини¹³.

Піднесення Віттенберзького університету спричинило зростання його авторитету серед мешканців міста. За даними Георга Спалатіна, лекції Лютера та Меланхтона відвідували 400–600 слухачів¹⁴. Як і в інших німецьких вищих школах, теологічний факультет посідав провідне місце серед трьох «старших» факультетів Віттенберзького університету. Тому Лютер та його колеги не повинні були конкурувати з викладачами медицини і права за залучення

---

⁹ *Töpfer T.* Die Universitäten Leipzig und Wittenberg ... — S. 49–50.

¹⁰ *Junghans H.* Martin Luther und Wittenberg / H. Junghans. — München; Berlin: Koehler & Amelang, 1996. — S. 53.

¹¹ *Grendler P.F.* The Universities of the Renaissance and Reformation / P.F. Grendler // *Renaissance Quarterly.* — 2004. — Vol. 57. — № 1. — P. 13.

¹² *Friedensburg W.* Op. cit. — S. 147.

¹³ *Бэрд Ч.* Реформация XVI века в её отношении к новому мышлению и знанию / Ч. Бэрд; пер. с англ. — СПб.: Тип. Гершуна, 1897. — С. 88–89.

¹⁴ *Junghans H.* Op. cit. — S. 77.

студентів до своїх лекцій, на відміну від професорів теології італійських університетів, де богослов'ю було відведене другорядне місце¹⁵.

На початку 20-х рр. XVI ст. Віттенберзький університет зазнав кризи. На думку В. Фріденсбурга, вона визначалася суперечностями між реформаційними гаслами звернення до змісту Святого Письма і формальним підходом до Біблії з боку теологічної освіти середньовічної доби, що не задовольняло значну частину молоді. Відповідно, приплив до університету нових слухачів помітно зменшився: якщо від Великодня 1520 р. до Великодня 1521 р. їх було зареєстровано 579, то за аналогічний період 1521–1522 рр. — 245, за 1522–1523 рр. — 285, за 1523–1524 рр. — 197¹⁶. До того ж за часів віттенберзького міського руху 1521–1522 рр. значна частина студентів, зокрема — під впливом виступів професора Андреаса Карлштадта, який заперечував необхідність вищої освіти для розуміння Святого Письма, залишила навчання у вищій школі. Близько 200 колишніх студентів Віттенберзького університету замість навчання почали займатись ремеслами, торгівлею, підприємництвом¹⁷. Однак зусилля реформаторів, спрямовані на зупинення відтоку молоді, поступово допомогли стабілізувати ситуацію і подолати кризу. З цією метою було внесено істотні зміни до змісту та організації навчання в університеті.

Н. Хаммерштайн, визначаючи Віттенберзький університет як «зразок університету Реформації», першочергову увагу приділяє діяльності Філіпа Меланхтона, наслідком якої стали докорінні зміни в організації занять у вищій школі¹⁸. У зимовому семестрі 1523–1524 рр. Меланхтона було обрано ректором університету, що розширило його повноваження й уможливило початок реформування навчального процесу. Так, було відновлено проведення студентських диспутів, однак не з формальної логіки (як у дореформаційні часи), а з риторики. Зазначені заходи вважалися корисним засобом підготовки студентів до майбутньої проповідницької діяльності¹⁹.

Важливу роль у проведенні реформ у Віттенберзькому університеті відіграло звернення Лютера і Меланхтона до територіальної влади, у якому йшлося про необхідність матеріальної підтримки викладачів вищої школи. Загроза відтоку кваліфікованих учених до інших міст була зумовлена тим, що у Віттенберзі їм не було надано достатніх засобів для існування²⁰. Новий саксонський курфюрст Йоганн Стійкий підтримав розширення меж академічних свобод університету, одночасно гарантувавши належне матеріальне забезпечення його викладачам за рахунок майна місцевих штифтів (духовних закладів, створених

---

¹⁵ *Grendler P.F.* Op. cit. — P. 20.

¹⁶ *Friedensburg W.* Op. cit. — S. 157.

¹⁷ *Дятлов В.О.* «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація / В.О. Дятлов. — Чернігів: Сіверянська думка, 1997. — С. 248.

¹⁸ *Hammerstein N.* Bildung und Wissenschaft vom 15. bis zum 17. Jahrhundert / N. Hammerstein. — München: Oldenbourg, 2003. — S. 18–19.

¹⁹ *Котляров П.Н.* *Liberali eruditione* ... — С. 176.

²⁰ *Brecht M.* Martin Luther. Ordnung und Abgrenzung der Reformation. 1521–1532 / M. Brecht. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. — S. 237.

за ініціативи світських правителів), переданого під управління територіальної влади курфюршества. Зокрема, сам Меланхтон здобув не тільки дворазове збільшення заробітної платні (зі 100 до 200 гульденів) а й право читати ті лекції, які він сам обере, не переобтяжуючи себе теологією²¹. Також було збільшено жалування Йоганна Бугенхагена та інших кращих викладачів університету²².

Територіальна влада курфюршества Саксонського і надалі приділяла значну увагу навчанню у Віттенберзькому університеті, прагнучи контролювати його ідейний зміст. Так, в акті курфюрста Йоганна Фрідріха Великодушного (1536 р.) було наголошено на тому, що, окрім підготовки для церков і шкіл курфюршества «порядних, християнських, учених проповідників, пастирів душ і вчителів», університет зобов'язаний піклуватися про запобігання «виступів проти Бога, так само, як і про недопущення нехристиянських сект і ересей»²³. Саме поширення Євангелія і слова Божого визначалося як головна мета діяльності Левкорей, що має передувати вивченню інших наук²⁴.

Відповідно до зазначених цілей, зусилля Меланхтона на посаді ректора були спрямовані на реформування навчальних планів усіх чотирьох факультетів Віттенберзького університету. Реформування розпочалося у 1526 р. запровадженням у дію нових навчальних статутів. До 1545 р. вони були розроблені для всіх факультетів і для університету в цілому. Зазначені статuti увійшли до виданої в 1546 р. збірки «Акти Віттенберзької академії», що регламентувала різноманітні аспекти життя й діяльності викладачів та студентів як в університеті, так і за його межами — у відносинах із міськими інституціями²⁵.

Варто зазначити, що на зміст документів, які визначали напрями організації життя і навчальної діяльності Віттенберзького університету, помітно вплинули ідеї лютеранської конфесіоналізації. Зокрема, новий статут теологічного факультету (1533 р.) передбачав побудову навчального процесу на ідейних засадах Аугсбурзького віросповідання. Теологічна доктрина зобов'язувала всіх педагогів дотримуватися «у викладанні чистого, не викривленого євангелічного учення». Зазначену вимогу деякі дослідники оцінюють як зразок «першої конфесійної присяги»²⁶. Навчальна діяльність професорів факультету насамперед мала бути присвячена тлумаченню Старого та Нового Заповіту. З числа професорів мав обиратися і декан факультету: статутом було передбачено почергове обрання професорів на цю посаду. Посади професорів теологічного факультету

---

²¹ *Котляров П.Н. Liberali eruditione ...* — С. 176.

²² *Brecht M. Martin Luther. Ordnung und Abgrenzung...* — S. 238.

²³ *Töpfer T. Landesherrschaft ...* — S. 48.

²⁴ *Brecht M. Martin Luther. Die Erhaltung der Kirche. 1532–1546 / M. Brecht.* — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1990. — S. 119.

²⁵ *Gašparovicová J. Wittenberská univerzita — miesto peregrinacie uhorských študentov / J. Gašparovicová // Zborník Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity. Série D — Vedy o výchove a vzdelávaní.* — Trnava, 2012. — Ročník 16. — S. 91.

²⁶ *Weber W. E. J. Protestantismus, Universität und Wissenschaft. Kritische Bemerkungen zu einer historischen Aneignung / W. E. J. Weber // Spurenlese. Wirkungen der Reformation auf Wissenschaft und Bildung, Universität und Schule.* — Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014. — S. 23.

на той час обіймали Лютер, Каспар Круцигер і Юстус Йонас; також викладання теології здійснював віттенберзький пастор Йоганн Бугенхаген²⁷.

Розробляючи статут теологічного факультету, Меланхтон приділив особливу увагу перегляду правил присудження ступеня доктора теології, що визначалося необхідністю підготовки на теологічному факультеті кваліфікованих наукових кадрів серед числа прибічників Реформації. П. Котляров вказує, що, розпочинаючи реформування університетської освіти, Меланхтон ще не визнавав за потрібне встановлення наукових ступенів. В одній з промов він навіть зневажливо відгукнувся про «дитячі папські театри» та схоластичних докторів, протиставляючи їх труди справжньому біблійному і церковному вченню. Можливо така думка Меланхтона була зумовлена тим, що, спираючись на твори апостола Павла (І. Кор. 14, 5), він вважав, що всі християни мають бути духовними вчителями. Але з часом Меланхтон переглянув попередні позиції. З 1533 р. у Віттенберзькому університеті було відновлено порядок захисту вчених ступенів²⁸. Зокрема, на теологічному факультеті відбулося присудження докторського ступеня видатним реформаторам Йоганну Бугенхагену і Каспару Круцигеру.

Відповідно, діяльність Віттенберзького університету за доби раннього Нового часу визначається дослідниками як приклад «освітнього ландшафту», що за доби Реформації й конфесіоналізації, з одного боку, реалізовував функцію регіональної інтеграції шкіл та університетів, а, з другого боку, відігравав провідну роль у формуванні територіальних культурних ландшафтів. Віттенберзький університет першим серед німецьких університетів виявив себе не тільки як регіональний освітній заклад, але й як центр культурного впливу на інші німецькі території, де його випускники робили подальшу професійну кар'єру²⁹. Так, зокрема, протягом першого сторіччя його функціонування (1502–1602 рр.) тут здобули освіту 568 студентів із Пруссії³⁰.

Зростання популярності Віттенберзького університету знаходило вияв і у зміцненні його контактів з іноземними країнами, мешканці яких ставали студентами Левкорєї — зокрема, зі скандинавськими державами й Угорщиною. Активізації контактів з останньою країною сприяла більша, порівняно з іншими євангелічними університетами, географічна близькість Віттенберга до цієї території, а також прагнення багатьох угорців врятуватися від турецьких вторгнень. Студенти, що здобули освіту у Віттенберзькому університеті, надалі у багатьох випадках ставали засновниками і вчителями протестантських шкіл, священнослужителями, пропагували ідеї Реформації в угорському суспільстві. Загалом у 1523–1560 рр. (до смерті Філіпа Меланхтона) у Віттенберзі навчалося 442 угорські студенти. Найбільш відомими серед них у майбутньому стали

---

²⁷ *Brecht M.* Martin Luther. Die Erhaltung der Kirche... — S. 119.

²⁸ *Котляров П.М.* Державна реформа освіти: проект Філіпа Меланхтона / П.М. Котляров // Наукові праці історичного факультету. — Бердянськ–Запоріжжя, 1998. — С. 92.

²⁹ *Töpfer T.* Zwischen bildungskultureller Vorbildwirkung ... — S. 36.

³⁰ *Freytag H.* Die Preussen auf der Universität Wittenberg und nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602 / H. Freytag. — Leipzig : Duncker und Humblot, 1903. — S. 9.

Петер Бронеміса — суперінтендент протестантської церкви, Матіас Деваї — письменник і ректор школи в Сіксо. Сигізмунд Гелоус Торда — магістр, який був одним із помічників Меланхтона, Леонард Штекель — теолог і ректор школи у Бардієві³¹.

Зростанню популярності навчання у Віттенберзькому університеті серед молоді німецьких територій та іноземних країн сприяли трансформації навчального процесу, що відповідали запитам суспільства раннього Нового часу. Зміни навчальних програм у Віттенберзькому університеті передбачали своєрідне примирення гуманістичних новацій із принципами Реформації, покладеними в основу освіти (насамперед — теологічної). Такий синтез мав сприяти успішному подоланню схоластичних традицій вищої освіти доби пізнього середньовіччя³². Перетворення в латинських гімназіях, німецьких міських і сільських школах, університетах у католицьких та протестантських територіях відбувалися паралельно, маючи в основі гуманістичну педагогіку, що дає підставу говорити про незмінність концепції «*res publica litteraria*» в період конфесіоналізації.

За часів лютеранської конфесіоналізації перед інтелектуалами постало завдання прямої участі в поширенні протестантської проповіді, що, по суті, позначило необхідність трансформації їх ідентичності. На думку З. Лур'є, герменевтичні штудії гуманістів, хоча й відображали внутрішню необхідність в оновленні католицької церкви, були спрямовані насамперед проти методів і завдань схоластичної — теологічної — школи, не свідчачи ані про релігійний радикалізм, ані про професійну переорієнтацію гуманістів. Інтелектуали ж, які підтримали Лютера, відмовлялися від нейтральної позиції і поєднували своє життя з церковною проповіддю³³.

Віттенберзький університет з 1535 р. став центром здійснення ординації євангелічних священнослужителів, що також прилучало до нього нових слухачів³⁴. Здобуття вищої освіти на теологічному факультеті за часів лютеранської конфесіоналізації постало необхідною умовою ординації священнослужителів, що якісно відрізняло систему їх підготовки від середньовічних традицій³⁵.

Перед ординацією кандидати на священнослужіння мали скласти екзамен. Філіп Меланхтон, який особисто проводив його у 1549–1555 рр., приділяв головну увагу питанням віровчення: знанню відмінностей між лютеранським та католицьким ученнями, розумінню біблійних засад євангелічної доктрини. Екзамен проводився латиною і тривав не менш години. У 1552 р. Меланхтон видав спеціальну працю «Екзамен посвячення», яка незабаром стала офіційним документом, необхідним як для екзаменаторів, так і для кандидатів. Проведення

---

³¹ *Gašparovicová J.* Op. cit. — S. 94.

³² *Walther H.G.* Op. cit. — S. 20.

³³ *Лурье З.А.* Конфессиональные аспекты гуманизма в 1520–1530-е гг. / З.А. Лурье // Проблемы социальной истории и культуры средних веков и раннего нового времени. — 2014. — № 11. — С. 46–47.

³⁴ *Töpfer T.* Zwischen bildungskultureller Vorbildwirkung ... — S. 38.

³⁵ *Паульсен Ф.* Исторический очерк развития образования в Германии / Ф. Паульсен. — М. : Тип. товарищества Н.Д. Сытина, 1908. — С. 68.

екзамену завершувалося коротким зверненням, у якому кандидатам нагадували про важливість їх призначення³⁶

У другій половині XVI ст. більшість викладачів теологічного факультету Віттенберзького університету склали представники «другого покоління» реформаторів. Після смерті Бугенхагена та Меланхтона з плеяди сподвижників Лютера продовжував працювати лише Георг Майор, який обіймав посаду декана теологічного факультету з 1558 р. до своєї смерті у 1574 р. Крім нього, до найбільш відомих викладачів теології у Віттенберзькому університеті у другій половині XVI ст. належали Йоганн Форстер (колишній суперінтендент у Марбурзі) і Пауль Ебер³⁷. Останній з названих діячів у сучасній історіографії характеризується як «забутий послідовник Бугенхагена та Меланхтона», оскільки після смерті цих двох реформаторів саме Ебер перейняв на себе низку їх обов'язків, зокрема — читання лекцій на теологічному факультеті (у грудні 1559 р. йому було присуджено ступінь доктора теології)³⁸. Пауль Ебер у своїй діяльності приділяв головну увагу зміцненню догматичних положень лютеранства, розвиваючи ідеї Меланхтона. Беручи активну участь у викладанні й організації навчального процесу на теологічному факультеті, Ебер приділив значну увагу забезпеченню студентів стипендіями, а також здійснив низку ординацій євангелічних священнослужителів³⁹

Подальший розвиток теологічного факультету Віттенберзького університету у 50–60-х рр. XVI ст. відбувався у складний період розвитку євангелічного віровчення, головний зміст якого складала гостра ідейна боротьба між гнесіолутеранами та філіпістами. Звертаючись до означених подій, Н. Хаммерштайн вказує на специфіку нового науково-раціонального методу Меланхтона, застосованого для вивчення теологічних проблем, як на один із істотних чинників протистояння між двома угрупованнями лютеран, оскільки такий метод не гарантував єдності лютеранської конфесії⁴⁰.

У 1574 р. на теологічному факультеті Віттенберзького університету відбулися масштабні зміни, пов'язані з курсом територіальної влади курфюршества Саксонського на викорінення ідей філіпізму. Внаслідок цього значна частина філіпістів — викладачів університету була заарештована, вигнана за межі

---

³⁶ Чедвик О. Реформація / О. Чедвик ; пер. с англ. — М. : Центрполиграф, 2011. — С. 447.

³⁷ Ruttkay L. Jessenius als Professor in Wittenberg — zum 350. Todesjahr von Jessenius / L. Ruttkay // *Orvostörténeti közlemények. Commutationes de historia artis medicinae.* — 1971. — №62–63. — S. 26.

³⁸ Gehrt D. Der vergessene Nachfolger von Johannes Bugenhagen und Philipp Melancthon in Wittenberg. Bericht und Ausblick über die Forschung zu Paul Eber / D. Gehrt, P. Knüpfner // *Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation.* — Leipzig : Evangelische Verlagsanstalt, 2014. — S. 21.

³⁹ Gößner A. Paul Ebers Tätigkeit an der Theologischen Fakultät in Wittenberg und in seinen Kirchenämtern / A. Gößner // *Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation.* — Leipzig : Evangelische Verlagsanstalt, 2014. — S. 169.

⁴⁰ Hammerstein N. *Op. cit.* — S. 88.

Саксонії або позбавлена посад. Після цього було здійснено конфесійну реорганізацію Віттенберзького університету на засадах лютеранської ортодоксії, ідеї якої було втілено у «Формулі згоди» (1577 р.). Провідну роль у цьому реформуванні відіграв канцлер Якоб Андрее, який прибув до Саксонії з Вюртемберга⁴¹. Варто зазначити, що наприкінці XVI ст. Віттенберзький університет уже зазнав впливу інших освітніх центрів Німеччини — зокрема, Тюбінгенського університету, з якого і приїхав Якоб Андрее. На нашу думку, це засвідчує, що лютеранська конфесіоналізація, розгорнувшись у Саксонії, поступово забезпечила умови для створення євангелічного соціокультурного ландшафту, складниками якого постали й інші території Німеччини, в яких утвердилося лютеранське віровчення.

Саксонський церковний статут (1580 р.) відбив нову конфесійно-політичну ситуацію в курфюршестві Саксонському. Його складником став шкільний та університетський статут, ухвалення якого позначило перетворення в системі навчання у вищій школі відповідно до вимог лютеранської конфесіоналізації.

Окремий розділ Саксонського церковного статуту присвячено характеристиці діяльності теологічного факультету Віттенберзького й Лейпцизького університетів. На кожному з них мало працювати четверо ординарних професорів теології, а також професор єврейської мови. Статут недвозначно наголошує, що згадані викладачі не повинні «поширювати шкідливі заблудження в церквах та школах», «приділяти власним філософським спекуляціям і роздумам більше часу, ніж спрямовують на просте Слово Боже»⁴². На нашу думку, у зазначених рядках статуту вчувається нагадування про запеклі дискусії в лютеранському таборі, повторенню яких територіальна влада курфюршества Саксонського прагнула запобігти, зокрема — контролюючи зміст навчального процесу в університеті. Загальне керівництво системою контролю здійснював канцлер, а повсякденний нагляд за розвитком університетів — комісари, призначені саксонським курфюрстом⁴³.

В. Фріденсбург підкреслює, що характерною рисою Саксонського статуту 1580 р. є детальна регламентація всіх складових навчального процесу в університеті: для окремих лекцій було визначено їх предмет, методи викладання, кількість часу, необхідну для їх проведення⁴⁴. Внутрішньому зміцненню євангелічного віровчення також мав сприяти ретельний вибір книг, за якими мали навчатися студенти теологічного факультету, щоб читати «не людські сни, але справжнє Слово Боже». На лекціях професори мали скеровувати слухачів до читання книг пророків та апостолів, піклуючись про осягнення студентами усіх положень християнської віри. Серед праць реформаторів, що мали допомогти в цьому, статут виокремлює твір Меланхтона «Загальні принципи теології», що

---

⁴¹ *Töpfer T.* Zwischen bildungskultureller Vorbildwirkung ... — S. 31.

⁴² Die Schul- und Universitäts-Ordnung Kurfürst August von Sachsen. Aus den Kur-sächsischen Kirchenordnung vom Jahre 1580 / L. Wattendorff [Hg.]. — Paderborn : Schöningh, 1890. — S. 130–131.

⁴³ *Friedensburg W.* Op. cit. — S. 314.

⁴⁴ *Ibid.* — S. 312.

став першим систематичним викладом догматики євангелізму⁴⁵. Так само «істина справжнього Слова Божого» мала поширюватися серед слухачів і за посередництва студентських диспутів, під час проведення яких професори повинні були уникати поширення «помилкових, хибних учень», щоб у студентів не виникали сумніви в істинності християнської віри⁴⁶. Такі наголошування, на нашу думку, є характерною ознакою переходу євангелічного віровчення до періоду ортодоксії. Як зазначає Л. Стасюк, у прагненні подолати трансцендентні константи католицької теології, лютеранська ортодоксія розширила межі традиційно-конфесійного нарративу, зробивши наголос на інтелектуальній строгості у сприйнятті раціоналізованих Мартіном Лютером догматичних засад християнства, що спричинило чіткість у наукових і метафізичних підходах у дослідженні теологічних питань⁴⁷.

Отже, за часів лютеранської конфесіоналізації у Віттенберзькому університеті, як і у вищих навчальних закладах, що виникли в часи Реформації (університетах Марбурга, Кенігсберга, Єни), дедалі більшу роль стали відігравати церковні діячі, що підтримали ідеї Мартіна Лютера і взяли активну участь у розробці принципів євангелічного віровчення та їх упровадженні в життя німецького суспільства. Це сприяло конструюванню конфесійної ідентичності, пов'язаному насамперед із реформами церковної та освітньої системи, у проведенні яких брала активну участь інтелектуальна еліта. Зазначений процес мав універсальний характер для суспільства раннього Нового часу, але саме в євангелічних регіонах Німеччини він виявив себе вперше. За часів лютеранської конфесіоналізації теологічний факультет Віттенберзького університету тривалий час був організаційним центром конфесійного будівництва в територіях, де утвердилися ідеї Реформації. Разом з тим він став і центром гострої ідейної боротьби між різними угрупованнями лютеранських теологів. Подолання зазначеної «кризи зростання» лютеранства дещо змінило розташування сил в євангелічному таборі: наприкінці XVI ст. Віттенберзький університет може розглядатися не як головний центр конфесіоналізації, а як один з ключових центрів розвитку євангелізму в німецькому суспільстві. Перспективою подальшого дослідження постає вивчення впливу Віттенберзького університету (і загалом — вищих навчальних закладів) на повсякденне життя і культуру німецького суспільства конфесійної епохи.

REFERENCES

1. Aland, K. (1952). *Die Theologische Fakultät Wittenberg und ihre Stellung im Gesamtzusammenhang der Leucorea während des 16. Jahrhunderts* [The

---

⁴⁵ Die Schul- und Universitäts-Ordnung Kurfürst August von Sachsen. Aus den Kur-sächsischen Kirchenordnung vom Jahre 1580 / L. Wattendorff [Hg.]. — Paderborn : Schöningh, 1890. — S. 132.

⁴⁶ Ibid. — S. 134–135.

⁴⁷ Стасюк Л.О. Ортодоксія як детермінанта класичного протестантизму / Л.О. Стасюк // Вісник Житомирського державного університету. — 2013. — Вип. 67. Філософські науки. — С. 19.

- Theological Faculty of Wittenberg and its Position in the overall Context of Leucorea during the 16th Century]. 450 Jahre Martin-Luther-Universität [450 years Martin Luther University]. Halle: Selbstverlag d. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Bd. 1. P. 155–237. [in German].
2. Baird, C. (1879). *Reformatsiya XVI veka v eë otnoshenyy k novomu myshlenyyu y znanyyu* [Reformation of the XVIth century in its relation to new thinking and knowledge]. St. Petersburg: Typ. Gershuna. 362 p. [in Russian].
  3. Bohnert, D., Asche, M. Perspektiven: (2015). *Die Leucorea in der Zeit des späten Melanchthon — zu Forschungsstand und Überlieferungssituation [Perspectives. The Leucorea during the age of late Melanchthon — to the research status and tradition situation]. Die Leucorea zur Zeit des späten Melanchthon: Institutionen und Formen gelehrter Bildung um 1550* [The Leucorea at the age of late Melanchthon: institutions and forms of scholar education in 1550]. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. P. 15–75. [in German].
  4. Brecht, M. (1990). *Martin Luther. Die Erhaltung der Kirche. 1532–1546* [Martin Luther. Preservation of the Church. 1532–1546]. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt. 471 p. [in German].
  5. Brecht, M. (1989). *Martin Luther. Ordnung und Abgrenzung der Reformation. 1521–1532* [Martin Luther. Order and delimitation of the Reformation. 1521–1532]. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt. 517 p. [in German].
  6. Chadwick, O. (2011). *Reformatsiya* [The Reformation]. Moskwa: Centrpoligraf. 479 p. [in Russian].
  7. Dyatlov, V.O. (1997). «*V im'ya Boha i zahal'noho dobra*». *Nyzhchi verstvy naseleण्या nimets'koho mista i Reformatsiya* [“In the name of God and the common good”. The lower groups of the population of the German city and Reformation]. Chernihiv: Siveryans'ka dumka. 351 p. [in Ukrainian].
  8. Freytag, H. (1903). *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602* [The Prussians at the University of Wittenberg and Wittenberg not-Prussian students in Prussia from 1502 to 1602]. Leipzig: Duncker und Humblot, 1903. 135 p. [in German].
  9. Friedensburg, W. (1917). *Geschichte der Universität Wittenberg* [History of the University of Wittenberg]. Halle: Niemeyer. IX, 645 p. [in German].
  10. Gašparovicová, J. (2012). *Wittenberská univerzita — miesto peregrinacie uhorských študentov* [The University of Wittenberg — the place of peregrination of Hungarian students]. *Zborník Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity. Série D — Vedy o výchove a vzdelávaní. Trnava. Ročník 16. P. 89–97.* [in Slovak].
  11. Gehrt, D., Knüpfner, P. (2014). *Der vergessene Nachfolger von Johannes Bugenhagen und Philipp Melanchthon in Wittenberg. Bericht und Ausblick über die Forschung zu Paul Eber* [The forgotten successor of Johannes Bugenhagen and Philipp Melanchthon in Wittenberg. The report and outlook about the research to Paul Eber]. Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation [Paul Eber (1511–1569). Humanist and theologian of the second generation of the Wittenberg Reformation]. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. P. 19–42. [in German].
  12. Göbner, A. (2004). *Paul Ebers Tätigkeit an der Theologischen Fakultät in Wittenberg und in seinen Kirchenämtern* [Paul Ebers activity at the Theological

- Faculty in Wittenberg and in his church offices]. Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation [Paul Eber (1511–1569). Humanist and theologian of the second generation of the Wittenberg Reformation]. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. P. 162–172. [in German].
13. Grendler, P.F. (2004). The Universities of the Renaissance and Reformation. *Renaissance Quarterly*. (Vol. 57). No 1. P. 1–42. [in English].
  14. Hammerstein, N. (2003). *Bildung und Wissenschaft vom 15. bis zum 17. Jahrhundert* [Education and Science from the 15th to the 17th centuries]. München: Oldenbourg. 170 p. [in German].
  15. Jordan, J. (1925). *Zur Wittenberger Universitätsgeschichte des 16. Jahrhunderts* [To the history of the University of Wittenberg of the 16th Century] *Archiv für Reformationsgeschichte*. Vol. 22. P. 102–116. [in German].
  16. Junghans, H. (1996). *Martin Luther und Wittenberg* [Martin Luther and Wittenberg]. München; Berlin: Koehler & Amelang. 223 p. [in German].
  17. Kotlyarov, P.M. (1998). *Derzhavna reforma osvity: proekt Filipa Melankhtona* [The state reform of the education: Philipp Melanchthon's project]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu. Berdyans'k–Zaporizhzhya*. Is. III. P. 86–94. [in Ukrainian].
  18. Kotlyarov, P.M. (2015). *Liberali eruditione y arystotelevskoe nasledye: proekty reformy F. Melankhtona v Wittenberhskom unyversytete* [Liberali eruditione and Aristotelian heritage: P. Melanchthon's reform projects at the University of Wittenberg]. *Uchenye Zapiski Kazanskogo Universiteta. Seriya Gumanitarnye Nauki*. Vol. 157. No. 3. P. 172–181. [in Russian].
  19. Lur'e, Z.A. (2014). *Konfessyonal'nye aspekty humanyzma v 1520–1530-e hh.* [Confessional aspects of humanism in the 1520–1530-s]. *Problemy sotsyal'noy istoryy y kul'tury srednykh vekov y ranneho novoho vremeny*. No. 11. P. 42–65. [in Russian].
  20. Paulsen, F. (1908). *Istorycheskyy ocherk razvytyya obrazovaniya v Hermany* [Historical Sketch of the Development of Education in Germany]. Moskva: Typ. tovaryshchestva N. D. Sytyna. 364 p. [in Russian].
  21. Ruttikay, L. (1971). *Jessenius als Professor in Wittenberg — zum 350. Todesjahr von Jessenius* [Jessenius as a Professor in Wittenberg — to the 350th death anniversary of Jessenius] *Orvostörténeti közlemények. Commutationes de historia artis medicinae*. No. 62–63. P. 13–55. [in German].
  22. Scheible, H. (1999). *Die Reform von Schule und Universität in der Reformationszeit* [The reform of schools and universities during the age of Reformation]. *Lutherjahrbuch*. Bd. 66. P. 237–262. [in German].
  23. *Die Schul- und Universitäts-Ordnung Kurfürst August von Sachsen* [The school and university order by Elector Augustus of Saxony]. *Aus den Kursächsischen Kirchenordnung vom Jahre 1580* [From the Saxon church order of 1580]. Ed. by. L. Wattendorff. Paderborn: Schöningh. 220 p. [in German].
  24. Stasyuk, L.O. (2013). *Ortodoksiya yak determinanta klasychnoho protestantyzmu* [Orthodoxy as a determinant of classical Protestantism]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu*. Is. 67. *Filosofs'ki nauky*. P. 18–21. [in Ukrainian].

25. Töpfer, T. (2004). *Landesherrschaft — fürstliche Autorität — korporative Universitätsverfassung. Die Anfänge der Universität Wittenberg 1502–1525* [State domination — princely authority — corporate constitution of university. The origins of the University of Wittenberg 1502–1525]. *Universitäten und Wissenschaften im mitteldeutschen Raum in der Frühen Neuzeit* [Universities and science in central Germany in the Early Modern period]. Stuttgart: Steiner. P. 27–54. [in German].
26. Töpfer, T. (2007). *Die Universitäten Leipzig und Wittenberg im Reformationsjahrhundert. Aspekte einer vergleichenden Universitätsgeschichte im territorialen Kontext* [The Universities of Leipzig and Wittenberg during the Reformation age. Aspects of a comparative history of the universities in the territorial context]. *Universitätsgeschichte als Landesgeschichte. Die Universität Leipzig in ihren territorialgeschichtlichen Bezügen* [The history of universities as the history of territories. The University of Leipzig in their territorial historical references]. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. P. 41–83. [in German].
27. Töpfer, T. (2012). *Zwischen bildungskultureller Vorbildwirkung und politischer Legitimitätsstiftung. Die Universität Wittenberg in der lutherischen Bildungslandschaft der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts* [Between school and cultural action of model and political foundation of legitimacy. The University of Wittenberg in the Lutheran educational landscape of the second half of the 16th century]. *Konstruktion von Geschichte. Jubelrede — Predigt — protestantische Historiographie* [Construction of the history. Cheers speech — homily — Protestant historiography]. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. P. 29–52. [in German].
28. Walther, H.G. (2015). *Wittenberg — Die LEUCOREA im Rahmen der ernestinischen Universitätsgründungen* [Wittenberg — the LEUCOREA as a part of Ernestine' university foundation]. *Reformation und Rationalität* [Reformation and rationality]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. P. 11–25. [in German].
29. Weber, W. E. J. (2014). *Protestantismus, Universität und Wissenschaft. Kritische Bemerkungen zu einer historischen Aneignung* [Protestantism, University and Science. Critical comments on a historical appropriation]. *Spurenlese. Wirkungen der Reformation auf Wissenschaft und Bildung, Universität und Schule* [Track reading. Reformation' Actions on the science and education, university and school]. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. P. 19–38. [in German].

Дата надходження до редакції: 04.02.2016.